

DSIDA JENŐ EMLÉKEZETE

Egyfelől újra megapadt azoknak a száma, akik itten a magyar irodalom folytonosságát vannak hivatva biztosítani: Balázs Ferenc, Koós Kovács István és Kovács József után most itthagytott Dsida Jenő is. Elmúlásában hajlandók lennének nemzedéki sorscsapást látni, ha e kilombosodott élet derékbetörése nem szórná be roncsaival az egész magyar irodalmat, minden nemzedéki és területi elhatárolástól függetlenül. Dehát Dsida transzilvániai jelentőségén túl komolyan számontartott értéke volt az egyetemes új magyar lírának is, és ez a tény nemzedéki nagy fájdalomukat önkénytelenül is átkapcsolja a részvétnék abba az átfogóan tág áramkörébe, mely az ilyen eseményeknek szélesebb, vagy éppen nemzeti jelentőséget ad. Dsidát nem sajátíthatja ki magának egyetlen korosztály – még ha az nemzedéknek vallja is magát – mikor érvénye térben és időben régen túllépett minden nemzedéki kategórián, – viszont költészetének ez a tágabb jelentősége korántsem teheti kétségessé, hogy mint ember s mint költő igenis egy nemzedékhez tartozott, melyhez az esetleges adottságokon túl közös eszmékből táplálkozó mély lelki gyökerek kötötték és amellyel az „Új erdélyi antológia” oldalain kifelé is közöséget vállalt. Ha azt mondjuk, hogy elmúlása legfájóbb és legpótolhatatlanabb veszteséget mégis ennek a fiatal transzilván írónemzedéknek jelent, elismertük a veszteség általánosságát, a felállított fokozat ebben az esetben nem más, mint érzelmi fok, amitől teljességgel független az esztétikai értékelés fokmérője.

Az esztétikai felmérés Dsida költészetét három jól elhatárolható korszakra oszthatja fel: a lelkesedés (ideálizmus), a lemondás (peszsimizmus) és a megszilárdulás (realizmus) korszakára. Fejlődésének e három határjelzőn átfutó vonalát követve két irányba kell tekintenünk, mert ahogy indulása súlytalan fellengései után egyre közelebb száll a valóságok mélypontjaihoz, hangja, felfogása, írásművészete úgy halad mind tágulóbb vonalban a humánus és katolikus emelkedettsége felé. A művész élete a fény törvényeit követi: a sugárzó magból kitörve egyre tágulóbb ragyogással vész bele korába és nagyságát sugárkévéjének szögével mérik. Dsida nem tartozik a merész szögekben mérhető írótehetségek közé, de átfogó kitárulását megnyugtatóan pótolta fényének tiszta, a dolgok mélyéig lehető élessége.

A mag, amelyből e fény előtör, már kora ifjúságában kigyúlt: még el sem hagyta a középiskola padjait, már figyelmet keltő versei jelennek meg különböző ifjúsági lapokban, sőt irodalmi folyóiratokban is. Az ezidőben írt versei fiatalos lelkesedés és derűlátás fehérségében izzanak, nem csoda, ha a tanulóifjúságra erős hatást gyako-

roltak. Mindenki a fiatalság hivatott lírikusát látta benne és a titokban verselő diák-poéták előtt mint elérendő eszménykép lebegett. Versei külső kialakításában már ekkor nagy formakésztséget áruel, a zárt, vagy enyhén megbontott szakaszokban a mondanivaló szinte zenei megfogalmazást nyer. Tudatosan írtam, hogy mondanivaló, mert e versekben, formai csiszoltságukon túl, itt-ott már komoly mondanivalók húzódnak meg, nem egyszer új szint, új meglátást is hozva.

Mindezek ellenére Dsidában ekkor még van valami anakronizmus, valami a századelő iskolai lelkesedéséből, mely az élet vaskosabb vonatkozásaitól távol, „magasztos” eszményekért lobog. Típusában is nagyon közel áll ahhoz a féltetten nevelt, minden gyakorlatlól gondosan távortartott, mindent csak elméletben ismerő, kétségbeejtően fehérlelkű diáktípushoz, aki átlépve az iskola küszöbét, nem lévén előkészítve és kellően felvértezve, a tényekkel való első nyílt szembesülésnél megzavarodik és összekúszált világa gúzsai között ide-oda botorkálva végül is az ellenkező végletben keres megoldást. Az időpont, amikor Dsida búcsút mond az iskolának, e lélektípus számára a lehető legkedvezőtlenebb: megváltozott történelmi viszonyaink merőben új helyzetek elé állítanak, közéletünket pedig még mindig az a háborus utópszihózis tartja fogva, mely füttyölve az eszményekre, hozzászokott, hogy minden mögött aljasságot szimatoljon. Ma már az idealizmus is gyakorlatibb készségű, ám akkor, az iskola-padból kikerült fennkölt lelkű diák-poétára mi más várhatott volna, mint hogy szembe kerülve az élet érdes tényeivel, minden ifjúi elképzelése egyszerre nevetségessé válik az összehasonlítás közvetlen élességében...

A felismerés hidegzuhanyként ömlik végig rajta és az idealizmus lobogásának arányában felcsapó gőz egészen elborítja. Ez az időszak Dsida költészetében a visszahatás korszaka, amikor természetes folyamatként a lobogó idealizmust előbb kapkodó zavar, majd csüggedt, koravén ború váltja fel. Önmagába vetett hite megingott, a maga ítéletével szemben most egyszerre döntő jelentőséget nyer a *mások* véleménye, magatartása. Sohasem volt Dsida annyira kitéve költői és emberi hatásoknak, mint ebben a korszakában! Hogy a legkülönbözőbb tartalmi, hangulati és formai hatásokat feldolgozhassa, rengeteget ír, minden újabb versében egy-egy új formával, új fordulattal, vagy modorral kísérletezve.

E korszak hajlékony alkalmazkodási készsége természetesen nem maradhatott hatás nélkül emberi magatartására sem s tehetsége simuló modorral párosul s ennek köszönhető, hogy az alig 19 éves ifjú irodalmi és társadalmi előkelőségek barátságával dicsekedhetik, akik a helyzeti adottságokhoz könnyen idomuló fiatalsága előtt rövidesen megnyitják az érvényesülés útját. Dsida a „Pásztortűz” szerkesztői posztján igyekszik is megfelelni a beléhelyezett bizalomnak: munkaköre lelkiismeretes betöltésén túl lázas irodalmi tevékenységet fejt ki s egy időben nincs számottevő irodalmi lap Transzilvániában, melynek hasábjain ne fordulna meg a neve. Fémes művészettel befuttatott versek kerülnek ki ezidőtájt keze alól, melyek első pillanatra a nemesfém benyomásával hatnak, a tartós használat azonban

csakhamar fölfedi szedett-vetett anyaguk olcsóságát. Az erőtlen szenvedés, a világfájdalom öreges maga-elhagyása, feloldozást csak a formátlanságban lelő büntudat, ez és még annyi eltanult, vagy utánérzés formájában felbukkanó századeleji közhely egyáltalán nem alkalmas anyag Dsida mindent bearanyozó művészete számára, ám egyelőre még távol áll attól, hogy ezeket egyénisége hozzáadásával nemes ötvözzé gyúrja át. Dsida ekkor még a kezdet-kezdetén van minden komolyabb önismeretnek, érdeklődése egyelőre csak a dolgok felületéhez köti s így minden jelenséget aszerint bírál el, ahogy az előtte *külső* formájában megjelenik. Ezalól önszemlélete se kivétel mintegy tükörben keresi a magához leginkább illő magatartást s miközben pózai között válogat, jóleső öncsodálattal adózik egy-egy szépen ívelt mozdulata kecsességének. Nem tudom, a póz kedvéért-e, vagy pedig önkénytelen visszahatásként arra a túlzott dédelgetésre, amit nagyszámú jóakarója részéről tapasztalt, – de végül is a magány elhárító mozdulata mellett állapodik meg s kinyujtott karján a „magányosság szentelt madarával” szertartásosan hátat fordít minden fiatalos életörömmel... „Az ember mindig egyedül van” – éneklí mintegy önmaga igazolására, ám ugyanakkor érzi azt is, hogy elvonultságából hiányzik a magány lényege, a magány őt nem belső erejével, de *kívülről* tartja hatalmában, „leselkedik” reá... Helytelen önszemléletének ez a visszaütése volt az, mely végül is rávezette a másik útra s el kell fordulnia az egyoldalú magaszemlélés tük-rétől, hogy önmaga képe helyett végre a közösség vonagló arcába tekinthessen. S ez az elfordulás nemsokára be is következik s megírja a „Hammelni legenda nyomán” című versét, mely a „leselkedő magány” ígézetéből az első öntudatos szabadulási kísérlet s megszólaltatva varázsfurulyáját kivezetni e világból a gondok, bűnök, fáj-dalmak mindent szétrágcsáló patkányseregét!

E korszak sok zavaros benyomásának azonban mégiscsak megvolt a maga fontos alakító szerepe: a külső hatásokra túlságosan érzékeny költő előtt bizonyos mértékig közömbösítette a jelenségeket, legalább is annyira, hogy azokkal bátran szembe merjen nézni. Dsida a minden oldalról reátörő hatások ostroma alatt izmosodott férfivé, a *Nagycsütörtök* sorsvállaló, felelős, komoly költőjévé. E kötet versei – néhány visszajáró emléktől eltekintve – már az önfe-gyelem mértékével, egyéni költőgonddal készültek remekbe, forma-készségének és gyakorlatának teljes latbavetésével. E kötetben már egész valójában áll előttünk a *művész* Dsida, akit sajátos kisebbségi sorsunk anélkül avat felelősségteljes költővé, hogy ezzel a gyakran hangoztatott l’art pour l’art megtagadására kényszerítené. Most már nincs szüksége az elvonultság magáraöltött pózára, minden befolyástól füg-getlenített egyénisége anélkül is különálló jelenségévé lett szűkebb irodalmi világunknak. A hammelni legenda nyomán haladva az egyéni problémák szűk köréből itt már kiért a nagy közösségi sorskérdések síkjára is, korunk halálos reménytelensége, a kishivatalnok-sors, a szegény-sors, itt-ott elcizelláltan ugyan, de mind gyakrabban jelenik meg verstémái között. E verseit vizsgálva könnyen adódik a megá-lapítás, hogy Dsida még nem jutott el a teljes szociális átélés fütött-ségéig és hangja sem elég átütő erejű, jóllehet humanizmusának őszin-

tesége és a szavaiból kiáradó meggyőződés legtöbbször feledtetni tudja erőbeli hiányait. Felmerül azonban a kérdés, hogy hiánynak minősíthetjük-e azt, aminek adottságát természetének alkata nem bírta meg? Mert kétségtelen s Dsidá minden korszerűsége mellett sem volt köznapi értelemben vett programköltő, de talán nem is lehetett az, szálainak finom kúszáltsága, artisztikus bonyolultsága, hangja, mely az édes játszóság és bűgő férfibánat között alkotott gazdag átmenetet, választékos és válogató ízlése – mindezek a tulajdonságai kizártak minden nyersebb, vagy kiáltóbb megfogalmazást. Nála az erő csak a férfias humánus hangjáig és magatartásáig terjedt.

A férfiasodás egyik legbiztosabb jele a csüggedetlen életvállalás. Dsidá izmosodó költészetét is ez a csüggedetlenség jellemzi: bár tudja, hogy „*élni ma itt lehetetlen, meg kell halni ma itt*”, az egyén veszendőségén nem esik kétségbe, mert „*én elmulok és te is elmulsz, de a föld és az ember megmarad*”. Csodálatos – vagy talán természetes? – hogy a korábbi nagy kilengések után mennyire biztosan meg tud állni a két véglet közötti a középúton. „*Tudom az ösvényt*” vallja öntudattal s valóban, útja ettől kezdve nem mutat úgy szólván egyetlen kitérőt sem, egyenes irányban halad. Ekkor még ő maga is csak *ösvénynek* minősíti ezt az utat, – ám később, hovatovább mind szélesedve, csakugyan úttá nő meg az, melyen ha szorosán is, de megférnek egymás mellett a sokféle és különböző irányú tevékenységek. Mert Dsidá nemcsak egy irányban foglalta el magát: a költői alkotómunkán túl, kihasználva páratlan nyelvkészségét – a magyaron kívül még hét nyelvet beszélt – állandóan fordítgatott, latin és görög klasszikusokon kívül angol, francia, német és román verseket ültetett át magyarra. Különösen Catullus, Propertius és Horátius-fordításai, valamint a románból fordított költemények érik el azt a színvonalat, melyet Tóth Árpád és Kosztolányi húzott volt meg a modern versfordító számára. Ám Dsidá nem csupán a versátültetés terén követte nagy barátjának, Kosztolányinak az iránymutatását, de az övéhez hasonló lelkesedéssel ültette át ide nyelvtisztító mozgalmát is. Ezirányú ténykedését azonban mindjárt össze kell kapcsolnunk azzal a másik fontos feladatkörrel, amely elé újságírói hivatása állította, mert anyanyelvünk pallérozására és szebbéttételére vonatkozó elképzeléseit az újságírás segítségével és annak keretei között valósította meg. Lapjában, ezen kérdések napirenden tartása céljából, „Anyanyelvünk” címmel állandó rovatot nyitott s mint szerkesztő, ő volt az első, aki jópéldával szolgált a tiszta és helyes magyarság törvényeinek a gyakorlatban való alkalmazására.

Dsidá, aki hét nyelv birtokában nemzetek lelkébe pillantott bele, mindaddig még egyszer sem írta le versben ezt a szót: magyar. Előtte is, mint annyi sok előtt, azoknak a nagy nyugati költőknek a példája lebegett, akik anélkül voltak angolok, vagy franciák, hogy azt egyszer is hangoztatták volna. Ám nem tudta, vagy elfelejtette Madách mélységesen igaz megállapítását, hogy: „a hazafiság csak a magyarnál lehet költészet tárgya, hol létünkért küzdünk, semmi nagy költő azt nem használta.” Mennyivel inkább igaz ez, ha a magyarság kisebbségi életsorba jutott nemzetrészeiről van szó! Azokról a le-

szakadt nemzetömbökről, melyek számára a magyarságuk, az új körülmények között, egyszerre jelent életet és halált. Kisebbségi sors-helyzetünk különleges kényszerei alatt össze kell roppannia a legfőbb lényesebb művészi magatartásnak is, mert hogyan maradhat meg minden szűkebb elhatároláson felülálló művésznak akkor, midőn szemed előtt vergődik szülőd: a nemzeti közösség, „midőn anyád sikolt”?! Az egyre szorítóbb kényszerek között őrlődő magyarság élet-halál küzdelmét látva Dsidában is összeroppannak a köznapi szempontok fölé emelő tartóoszlopok és a leomló falak tövében Jeremiás-i hangokon szakad föl belőle a jogaiból kitudott magyar fájdalom és keserősége. A „*Psalmus Hungaricus*” a maga alakatlan pátoszában is, túlzott, majdnem a szélsőségeségig éles állásfoglalása ellenére is, fontos állomás Dsida költészetében, mert a maga eruptív módján előkészítője annak a lehiggadtabb, kisebbségi életünk lehetőségével is számoló és ugyanakkor egy tisztultabb erkölcsiség fényébe állított nemzetszemléletnek, mely utolsó és legnagyobb szabásu versében, a „*Tükör előtt*” című lírai regényében nyer – nyugodtan mondhatjuk így – klasszikus megfogalmazást. A „*Tükör előtt*”, amelynek megjelenését már csak részben érthette meg, minden szempontból a Dsida-i életmű betetőzését jelenti. Ez a művészileg kissé egyenlőtlen költemény mintegy összegezi és kiegészíti Dsida jellegzetes költői tulajdonságait. Hangjának finom játszisége, mely alkalomadtán oly zavartalanul tud átolvadni a férfibánat méla zengésébe, kedélye, ez a pillanatonként formálódó felleg, mit át-átszínez a naplemente véres vöröse, modorának símulékonyasága, mely oly könnyen talál dicséror szavakat, verskultúrája, az a gazdagon hangszerelt szövege, amelynek szinte egyedülálló mestere volt a fiatal magyar lírában, – költészetének ezek a régebbiről is jólismert vonásai most kiteljesednek, humor, irónia s ostorozó gúny ad férfias élet nekik, mintegy e dacos vitálítással ellensúlyozva azt az állandó haláltudatot, mely magasrendű bölcséletbe ringatva ugyan, de szüntelenül ott kísért sorai között.

Kevés költő érezte meg annyira a közeledő véget, mint Dsida, ami érthető is, ha tudjuk, hogy már kora ifjúsága óta súlyos szervi szívbetegségben szenvedett s különösen ha tudjuk azt is, hogy e betegségét mennyire elmérgeztette az utóbbi évek önpazarló életmódja, amikor a késő éjszakába nyúló idegfejtető szerkesztőségi munkát nap-nap után hajnalig tartó kimaradásokban oldotta fel. A nagybeteg szív kihagyó dobbanásaiból már pontosan kihallhatta a közelgő „keserű vándor” lábadozását s hogy ez mégsem tudta éberebb vigyázatra bírni, annak talán az a magyarázata, hogy Dsida egyáltalán nem félt a haláltól. „*Nem rettenek meg, bár a keserű vándor kilincsemet halkan lenyomta*” – jelenti ki egy helyen ő maga is s tovább, mintegy indokolásul, mélységes hitére hivatkozik, mint amiből e nyugalom erejét merítette. „*Zarándok lettem és hívő keresztény. – Kedves virágom: zsenge barkaág. – Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt tény és rajta kívül minden hiúság*”. Igen, Dsida a hívő keresztény férfi bátorságával tekintett elmúlása elé s a végleges eltávozásra való lassu és tudatos készülődés alatt egyetlen egyszer sem tört fel lelkéből a lázadó számonkérés s mért ily korán?! Dehát miért

is lázadozott volna, hiszen az ő szemléletében „ég és föld” fogalma nem két véglet megjelölésére szolgál, a halál nem az élet megszakadása, hanem annak megnyugtató kiteljesedése csupán, az élet egyensúlyba hozott és éppen ezért állandóbb formája, maga az Örök Élet.

– *Élet, halál, most látod, egy a kettő!*

– *Ugyanazon mag sarjasztotta egy tő,
melyen a reggel és az est terem
s ha mit a balkezevel visszavett Ő,
a jobbkezeből ismét elnyerem.*

Az élet ilyen felfogása mellett csodálkozhatunk-e azon, hogy a *halni tanuló* Dside utolsó szavaival *életre tanít*? Mert a „Tükör előtt” záróstrófái a legnemesebb kisebbségi élettanítás. Nagy leszámolás és összeszámolás ez a néhány nagyszerű versszak, leszámolás a mult tévedéseivel és azoknak meddő boncolgatásával, és összeszámlálása erőinknek, melyeket nemzeti jövőnk szolgálatába állíthatunk. Az alapindíték mi lehet más, mint a történelem nagy biztatása: „...csak az marad alul, ki önmagát elejti és le hull”, ez az évezredek falára felírt jelmondat, melynek kétségtelen igazolását most láttuk éppen a háború után, amikor olyan kis népek bukkantak fel a történelem tölcseres mélyéből, megőrzött nemzeti kulturájuk kincseivel együtt, akikről azelőtt azt se tudtuk, hogy a világon vannak. Mit kell tennie a kisebbségi magyarságnak, ha hasonlóképpen meg akarja tartani önmagát, – erre próbál Dside e tömény versszakokban feleletet kristályosítani. „*Mondják, apáink bűne, ami történt. – Mindegy, Mienk a végzet és a sors.*” Az oknál tehát mindjárt előbbre helyezi az okozatot, az adott helyzetet, mely minden sorsvállalás első mozdulata. Ha bűnbakot keresünk valamire, az már bizonyos mértékű elhárítása az adott helyzet vállalásának, pedig a kisebbségi életéptímeny egyik záróköve éppen ez az ige: *vállalni*. A felelősség kérdése nem egyéb, mint nyitva hagyott rés a kényelmes kibúvársra, melyen át sürgető feladatok elől menekül a hivatását felismerni nem akaró magyar. A bűnöst egész életén át vonzza bűnének színhelye, ahová önkénytelenül is mindegyre vissza-visszatér. Ha apáink vétkeztek, e szuggesztív módon bűnhődnek vétkeikért: nyugtalan szellemük minduntalan fel-felkeresi félrelépésük színhelyét, a multat, és árnyai-val viaskodva próbál leszámolni azzal. Az új nemzedék, melyet ily patológikus kényszerek már nem nyűgöznek, ehelyett a jelen élő tényei közt érzi magát otthon és az eleven formák között keresi azt az eleven törvényt, melyet nem elméleti fontoskodás, de a mindig újarcú szükségszerűség ír eléje.

*Ők még a multba révednek tükörként,
mi már a sodró víz tükrén, a gyors
jelenben látjuk arcunkat s a törvényt:
Türni – a bölcsék ételén a bors,
okulni – szükség, megbocsátni – jószág,
dolgozni – ez a legnagyobb valóság –*

sűriti jelszavakba Dsida ezt a gyakorlatibb magatartást, hogy aztán mindjárt fel is oldja s mint nemes szérumot fecskendezze vérünkbe, a bőrünk alá, ellenállóbbá, ruganyosabbá téve ezáltal minden külső és belső támadással szemben.

*Bolyongani faluról-falura.
Durva darócban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgája mind és nem ura.
Csecsemő csámcsog minden anyamellen,
Igy készülünk szelid háborura,
mindig magunkért, soha mások ellen,
sót párolunk és vásznakat szövünk
s mig kisebbítnek, lassan megnövünk.*

Hová módosult a *Psalmus Hungaricus* „alaktalan pátosza”! Mily józan programszerűség párosul itt a legmagávalragadóbb lírai hevülettel, mennyi céltudatosság az önkénytelen mozdulat bájával! Dsida itt már túlelmelkedett önmaga érdekkörén, ez már *nemzedéki hang*, annak a fiatal szellemiségnek a formábaöntése, mely a „faluról-falura bolyongást” nem szociológiai ihletforrásnak tekinti csupán, hanem egyetemesebb jelentőséggel az egész kisebbségi életünk újjáalakításának lehetőségét látja benne. E szakasz nyolc sora mintegy metszi egymást: egy központi gondolatban találkozáva mindenik más-más irányba mutat, mindenik más-más feladatra hívja fel figyelmünket. E feladatok azonban nem mind gyakorlati jellegűek, hanem lelkiek is. Leszámolni a külsőségekkel, mindig a lényegét helyezve előtérbe, lerombolni az előítéleteket, melyek választófalat vonnak ember és ember közé, mindez nem lapos gyakorlat dolga, ehhez belső megújulásra van szükségünk. A „szelid háborut” szigorú lelki forradalomnak kell megelőznie, mely elsöpör minden kicsinyes akadályt s megnyitja az utat az egységes felvonulásra. Mert minden kisebbítés ellenére is hogyan növekedhetnénk még másképpen, ha nem az *egységben*, a közösen vállalt magyar munka egységében. A *munka egységét kell megteremtenünk* s nem a világnézetét, vagy pártállását, így kisebbségi erőfeszítésünk megszűnik helyi érdekűnek lenni, előbb-utóbb áttöri nemzeti keretét s a példa erejénél fogva egyetemes jelentőséget nyer. Erre gondolhatott Dsida, mikor felmérve helyzetünket „világgyógyító” rendelésről beszél s e magasabb rendeltetés tudatában „a sós torok vad szomjával” köszöni „ezt a sorsot”.

*Mosolygok immár. Hallom, mint kopácsol
az ismeretlen kéz. De nem bitót,
nem vérpadot és nem koporsót ácsol,
templomot épít, meghitt házikót,
– s tán minket edz és bennünket kovácsol
kemény acéllá, tűzben izzított
pengévé s rája vési rendelését:
Te gyógyítod meg a világ kelését!*

Úgy érzem, itt találkozunk Dsidában a magyar és a katolikus, a részleges és az egyetemes, hogy a kettőből egy legyen s hívó ember.

Valahogy úgy vagyunk Dsidával is, mint a pusztuló csillagok fényével: maga a csillag már régen megsemmisült, midőn sugara, fényévek távolán át, szemünkig leért. Csak most, mikor sugárzó élete kilobbant már, csak most látjuk, hogy szűkebb égtájunknak micsoda élesfényű csillaga volt. De talán éppen ez mutatja hogy mennyire magasan fölöttünk állott! Fölöttünk nemcsak írásművészetének kivételes arányaiban, de őszinte emberségében is s gyöngéit sohasem takargató, kedvteléseiben csak a természetesség mértékét tekintő közvetlen egyénisége, gazdag s éppen ezért csapongó kedélye, megértése, mellyel minden bántásnak, méltánytalanságnak fölébe tudott kerekedni, emberi természetének ezek az elszórt vonásai olyan valakit rajzolnak elénk, akiből csak azért nem lett „nagy jellem”, mert tudatosan és következetesen meg akart maradni egyszerűen csak *embernek*. Ezek után meglepődhetünk-e azon, ha valóban az *ember* sorsa lett az övé? Mert ahogy Dside az utóbbi néhány évben fokozatosan – és mind kietlenebbül – magára maradt, ahogy a baráti lelkesedést lassanként felváltotta a távöltartó közöny, a magasztalást a fölény lekicsinylő mosolya, abban – éppen megszokottan mindennapi voltánál fogva – van valami kegyetlenül, könyörtelenül emberi.

Valamikor önmagának kedveskedett, midőn – mintegy tükör előtt – a magány pózában tetszeleghetett. Tíz év múlva ugyanazon helyzetben találjuk őt s „Tükör előtt” ül ekkor is, a „soronként gazdagodó”, egész életét tükröző nagy költemény előtt, csak éppen magányt mimelő pózából lett megrendítő lelki valóság, csak éppen már nem önmagának, hanem *másoknak* kedveskedik. Nem tudom, vajjon tudatában volt-e ennek ő maga is, – én mindenesetre e burkolt ellentétre épített drámaiságában látom életét is művészinak, szinte egy írásmű befejezettségével bíró zárt egésznek.

KISS JENŐ.